

خدمات دینی و وطنی محمودخان مفخم السلطان در کلکته

فریبا میرزایی^۱

محمودخان مفخم السلطان، از رجال دوره قاجار است که چهار سال وزیر مقیم دولت ایران در هندوستان بود. او پس از اتمام تحصیلاتش، منصب آجودانی ناصرالدین شاه را گرفته بود، اما پس از آن مناصب زیادی در کشورهای مختلف یافت که باعث شد با کوله‌باری از تجربیات در دوره مظفرالدین شاه به عنوان سرکنسول ایران در هند، راهی آن سرزمین شود.

حضور چهار ساله مفخم السلطان در هندوستان، منشأ خدماتی به ایرانیان و مسلمانان هند بود و همچنین اثراتی بر روابط دولتی ایران و هند که در آن زمان تحت الحمایه انگلیس بود، داشت. در این سال‌ها با حمایت وی سه انجمن در هندوستان تأسیس شدند. که انجمن و مدرسه مظفری کلکته از مهمترین آنهاست. پس از آن بود که انجمن تجاری ایرانیان بمبئی و انجمن زرتشتیان ایرانی که هر یک اهدافی خاص را دنبال می‌کردند، تأسیس شد. از مهمترین اهداف مفخم السلطان از تأسیس این انجمن‌ها، می‌توان ایجاد اتحاد و همبستگی میان ایرانیان و ارتباط با سایر ملل و سایر فرقه‌های اسلامی را بدون در نظر گرفتن قومیت و مذهب عنوان کرد. چنانکه نه تنها ایرانیان بلکه انگلیسی‌ها و هندیان نیز در این انجمن‌ها عضو بودند. گسترش ارتباط فرهنگی و تجاری میان دو دولت ایران و هند و ایجاد اتحاد و روابط دوستی میان آنها و در نتیجه انگلستان نیز از اهداف مورد تعقیب مفخم السلطان بود.

منبع قابل توجه در خصوص مفخم السلطان و اقداماتش در هندوستان روزنامه حبل‌المتین است؛ چرا که اولاً این روزنامه در کلکته منتشر می‌شد و محل اقامت وزیر نیز همان شهر بود. بدین جهت وی به خوبی در جریان امور مربوط به انجمن قرار داشت؛ دوم آنکه مؤیدالاسلام مدیر روزنامه، خود سمت سکرتری انجمن

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه تهران، گرایش تاریخ اسلام.

مظفیری را داشت و این دلیل دیگری بر اطلاع دقیقش از امور بود. نکته دیگر آن که مؤیدالاسلام خود دغدغه خدمت به دولت و ملت داشت و طبیعتاً خدمات مفخم‌السلطان بسیار مورد توجهش قرار گرفته و باعث می‌شد شرح کامل از او و اقداماتش در روزنامه خود انعکاس دهد و حتی رویدادهای سالانه انجمن را به طور خلاصه ذکر می‌نماید.

مفخم‌السلطان در ۷ رمضان ۱۳۲۰ برابر با ۸ دسامبر ۱۹۰۷ در میان استقبال ایرانیان و فارسیان (ایرانیان زرتشتی ساکن هند)، وارد کلکته شد تا به عنوان وزیر دولت ایران در هندوستان انجام وظیفه نماید. مؤیدالاسلام مدیر روزنامه حبل‌المتین کلکته، شادمانی و مسرت خود را از ورود مفخم‌السلطان به کلکته پنهان نمی‌دارد. او ادعا می‌کند سالهاست که روزنامه‌اش این ضرورت را متذکر می‌شده که چون مرکز فرمانرمایی هند، کلکته است، نماینده بزرگ دولت ایران نیز باید در آن شهر اقامت داشته باشد؛ وزیر خارجه چنین ضرورتی را به اتابک رسانید و بالاخره مفخم‌السلطان به عنوان وزیر مقیم کلکته بدانجا رفت. در حالی که جنرال قونسلمگری بمبئی در سمت خود باقی ماند.^۱ مسرت ایرانیان کلکته از آن جهت بود که تا آن زمان نماینده مخصوص از تهران به آن شهر فرستاده نشده بود. اشتیاق آنها باعث شد از مدیر حبل‌المتین درخواست نمایند شرح حال این وزیر تازه وارد را در آن روزنامه درج کند:

«آقا میرزا محمود خان سرتیپ اول و وزیر مقیم دولت علیّه ایران در دربار هندوستان ۲۴ صفرالمظفر (۱۲۸۵) هجری در تبریز متولد شده - در مدرسه دولتی تحصیل فنون نظامی جدید و ریاضی و جغرافیا و السنه فرانسه و عربی و فارسی را نموده در عمر هیجده سالگی در امتحان دولتی شهادت‌نامه فارغ‌التحصیل و مدال طلا حاصل نموده و بمنصب آجودان حضور همایون (که در آنوقت ولایتعهدی داشتند) مفتخر و مباحی آمدند. در سال (۱۳۰۵) هجری بسمت سکرتریگری و کالت سیاسی مصر مأمور گردیدند. در سال (۱۳۰۷) قونسل اسکندریه شدند. (۱۳۱۰) مراجعت بایران کرده به پیش خدمتی مخصوص همایونی در تبریز مفتخر گردیده و دو سال سفراً و حضراً خدمت کردند. در سال (۱۳۱۱) دوباره از طرف وزارت جلیله خارجه بقاهره مصر بسمت قونسولی و نیابت اول و کالت سیاسی نامزد گردیده - این دفعه سه سال در قاهره مصر و اسکندریه مأموریت داشته و در اوائل سال (۱۳۱۳) با سمت نیابت اول سفارت دولت علیه به بروکسل پای‌تخت بلژیک مأمور و در سال (۱۳۱۶) بمستشاری سفارت بلژیک ارتقا جسته، در همان سال بالقاب جنابی و مفخم‌السلطان و نشان سرتیپی اول با حمایل آن از طرف دولت علیه مفتخر آمده، تخمیناً شش سال در سفارت بلژیک توقف داشتند. در سفر اول همایونی بفرنگستان که دو سال قبل بود رسماً بعنوان معاون سیاست دفتر صدارت عظمی و پیشخدمتی مخصوص همایون ملتزم رکاب بودند. در بلژیک مکرر شارژدافر شده امور معظمه سفارت را شخصاً اداره کرده‌اند. علم حقوق دول و ملل را کاملاً تحصیل کرده در زبان عربی و فرانسه زحمتها کشیده و هر دو زبان را مثل زبان مادری تکلم مینمایند. در مجلس کونفرانس‌هایی که در بروکسل در سال (۱۸۹۹) مسیحی منعقد و از جمیع دول مأمور فرستاده بودند، معظم له نماینده اول دولت علیّه ایران بودند. در سفر اول همایونی بفرنگستان که بواسطه مأموریت جناب مستطاب اجل مفخم‌الدوله، برادر مهتر خود مشغول خدمت

۱. حبل‌المتین کلکته، سال ۱۰، شماره ۱۰، ص ۲.

کردند یکسال تمام در خدمتگذاری حضرت اشرف اتابک اعظم اشتغال داشتند- تا اینکه اولیای دولت علیه خواستند بدربار هندوستان مأموری خاص بفرستند، معظم‌الیه را انتخاب کرده و باعطای نشان شیر و خورشید از درجه اول و حمایل سبز مفتخر آمده و مأمور باقامت کلکته گردیدند. در سفر ثانی اعلیحضرت شاهنشاهی نیز ملتزم رکاب همایونی در فرنگستان بودند و بعد از حرکت موکب همایونی بایران ایشان بهندوستان آمدند- در این سفر با رتبه وزیر مقیمی و اعطاء یک حلقه انگشتی برلیان از طرف قرین الشرف همایونی مباحی و مفتخر آمدند. غیر از امتیازات بزرگ دولت علیه متبوعه خودشان که منصب پیشخدمتی مخصوص و آجودانی حضور همایونی و لقب جنابی و جبه شمسه مرصع درجه اول و نشان شیر خورشید درجه اول با حمایل سبز آن میباشند از دول خارجه هم امتیازات متعدد دارند. از دولت علیه عثمانی نشان مجیدی اول و حمایل مخصوص آن با نشان درجه دوم عثمانی. از دولت اطیش نشان درجه دوم (فرانسوا ژوزف). از دولت بلژیک نشان درجه سیم (لئوپلد) و از دولت صربستان نشان درجه اول (سنت سادا) با حمایل آن. از بلغارستان نشان درجه دوم (مریت سبویل). از دولت هولاند نشان (اورانژ ناسو) داریند»^۱.

این کامل‌ترین شرح حالی است که در منابع این دوره از محمودخان مخم‌السلطان یافت می‌شود. همچنین او در جایی دیگر چنین توصیف می‌شود: «جناب مخم‌السلطان جوانیست خوش‌سیما رعنا دولت‌دوست ترقی‌خواه وطن رعیت‌پرور خوش‌اخلاق. سالهای دراز در مأموریت‌های خارجه خدمات لایقه نموده در سفر ثانی فرنگستان هم در رکاب اعلیحضرت اقدس شاهانشهه بودند- مدتی مستشار سفارت بروکسل پایتخت بلژیک بوده و سالها نیز در ایام مأموریت جناب جلالت مآب اجل آقا میزرا اسحاق مخم الدوله سفیر حالیه واشنگتن که مهین برادر ایشانند در مصر بودند- الحق این دو برادر در هر مأموریت داد خدمت داده و حسن سلوک بجای آورده اند»^۲.

در ۲۱ ماه محرم ۱۳۲۱، انجمن مظفری کلکته به همت محمودخان مخم‌السلطان تأسیس شد. اعضای انجمن و همچنین نظامنامه آن که دربردارنده اهداف و قوانین آن می باشد، در جبل‌المتین چنین درج شده است:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

(سرپرست و اعضای انتظامی انجمن مبارکه مظفری)

سرپرست	جناب جلالتمآب اجل عالی آقای مخم‌السلطان وزیر مقیم
صدر	جناب آقا شیخ محمود گیلانی (شمس العلماء)
نائب صدر	جناب آقا سیدمحمدعلی صاحب تاجر شوشتری
نائب صدر	جناب آقا سید حسین صاحب تاجر شوشتری
نائب صدر	جناب حاجی محمد کاظم صاحب تاجر اصفهانی
نائب صدر	جناب حاجی محمد آقا تاجر خوئی

۱. همان، سال ۱۰، شماره ۲۳، ص ۲۳ و ۲۴.

۲. همان، سال ۱۰، شماره ۱۰، ص ۱.

جناب داکتر میرزا ناخوانا صاحب	نائب صدر
جناب مؤیدالاسلام	سکرتری
جناب آقا میرزا محمد آقا تاجر اصفهانی	نائب سکرتری
جناب آقا محمد کاظم صاحب شیرازی	معاون سکرتری
جناب آقا سید محمد هادی صاحب تاجر شوشتری	صندوقدار
جناب آقا سید محسن صاحب شیرازی	محاسب
جناب آقا صدرالدین صاحب شیرازی	اعضای انتظامی
جناب حاجی علی آقا تاجر خوئی	ایضاً
جناب آقا میرزا خلیل آقا تاجر شیرازی	ایضاً
جناب آقا میرزا محمد حسین آقا تاجر تبریزی	ایضاً
جناب آقا سید محمد هادی کاظمینی	ایضاً
جناب آقا محمد جواد شیرازی منیجر جبل المتین	ایضاً
جناب آقا میر محمد جواد صاحب جواهری	ایضاً
جناب آقا سید امیر علی صاحب	ایضاً
جناب آقا میرزا عبدالصادق صاحب شیرازی	ایضاً
جناب آقا میرزا علی محمد صاحب تاجر کاشانی	ایضاً
جناب آقا زین العابدین صاحب شیرازی	ایضاً
جناب آقا میرزا محمد علی صاحب نمازی	ایضاً

مقدمه

(ا) این انجمن موسوم به (انجمن مظفری کلکته) است.
(ب) انجمن مظفری کلکته انجمنی است ملی - در معاملات پلتیکی که خارج از حقوق ملی است تعلق نخواهند داشت.
(ج) اعضای (انجمن مظفری کلکته) همواره در خیرخواهی دولت فخریه انگلیسیه (تحت الحمایه او با کمال آسایش بسر می برند) و در روابط اتحاد دولتین علیتین - ایران و انگلیس ساعی و جاهد خواهند بود.

(مقاصد و اغراض)

(ا) سعی و اقدام در اتحاد و ازدیاد روابط جامعه اسلامی.
(ب) حفظ حقوق ملی و مذهبی شیعیان ایرانی و در صورت اقتدار وقایه حقوق جمیع شیعیان هندوستان.
(ج) اعانه بفقرا و ایتام و ارامل شیعیان ایرانی مقیمین کلکته (مقصود از شیعه ایرانی کسیستکه طرف غالب اعضای انتظامی تصدیق بایرانیت او نمایند، نه فقط آن کسانیکه مولود ایرانند).

(د) انتخاب زبان فارسی باصالتاً در تعلیم علوم مروجہ برای تربیت اطفال شیعیہ ایرانی (کہ زبان ملی و دولتی‌شان محفوظ و ملیت و قومیت آنان برقرار ماند) و زبان انگلیسی را بالتبع یعنی زبان دوم تعلیم قرار خواهند داد- (و در صورت گنجایش و اقتدار انجمن بمشورت اعضای انتظامی اطفال غیر ایرانی از ہر مذہب و قوم و ملت نیز بحسب ضوابط مخصوصہ مدرسہ کہ جداگانہ مرتب شدہ است تعلیم دادہ خواهد شد.

(هـ) اقدام در ازدیاد روابط اتحاد ملی بین ایرانیان کلکته و سایر ملل - مانند افتتاح برای مجالست و معاشرت بیک دیگر- و ترتیب کتب خانہ- و قرائت خانہ- و مہیا داشتن لوازم کاتب و غیرہ است. ضوابط مخصوصہ کاتب جداگانہ ترتیب یافتہ است.

(ضوابط)

- (۱) عہدہ های اعضای انتظامی انجمن عرفی است.
- (۲) اعضای انتظامی ہمیشہ باید از ایرانیان انتخاب شوند.
- (۳) سرپرست (انجمن مظفری کلکته) ہموارہ نمایندہ بزرگ دولت علیہ ایران مقیم کلکته خواهد بود.
- (۴) اعضای انتظامی انجمن یک صدر- و پنج نواب صدر- و یک سکرتری - و یک چابنت[؟] سکرتری- و یک صندوق دار- و یک محاسب - و دوازده نفر دیگراند.
- (۵) ہر کس از ہر ملت و قوم میتواند از اعضای انجمن شود- مشروط بر آنکہ اعضای انتظامی صحہ گذارند- ولی در عضویت اشخاصیکہ خارج از کلکته باشند، فقط امضای سکرتری کافی است.
- (۶) اعضای انجمن سہ صنف مقرراند:
- (الف) اعضای مادام الحیات- یعنی کسانیکہ یک ہشت ہزار روپیہ بانجمن احسان و اعانہ فرمایند- (اینگونہ اشخاص در ہر شہر و مملکت و از ہر مذہب و ملت باشند بدون ادای ماہیانہ مقررہ از اعضای انجمن خواهند بود)
- (ب) اعضای شرفی[؟]- و آنان عبارتند از اشخاصیکہ بفضایل علمیہ و کمالات صوریہ و معنویہ آراستہ و بسبب عضویت آنان و رسوخیت ایشان پیشرفت اغراض انجمن بیش شود.
- (ج) اعضای - اشخاصی اند کہ حسب الاستطاعہ و ہمت خود ادای ماہیانہ را بر ذمہ خود بگیراند.
- (۷) اقل ماہیانہ انجمن دو روپیہ است یعنی سالی بیست و چہار روپیہ.
- (۸) جملہ اعضای انجمن را لازم است کہ برای ثبت نام خود در دفتر انجمن، دہ روپیہ ہدیہ داخلی مرحمت نمایند.
- (۹) از همان تاریخ کہ شخص برای عضویت در انجمن اسم خود را ثبت نماید ماہیانہ همان ماہ جاریہ نیز بر وی واجب الاداست.
- (۱۰) در انعقاد مجلس انتظامی برای کارروائی انجمن حضور پنج نفر اعضای انتظامی کافی است.
- (۱۱) اعضای انتظامی انجمن ہمہ سالہ در ماہ ذی الحجہ در انعقاد مجلس عمومی انتخاب خواهند گردید. ہر گاہ یکی از اعضای انتظامی قبل از ذی الحجہ مستعفی شوند سایر اعضای انتظامی دیگری را موقتاً بجای او مقرر خواهند داشت.

(۱۲) مجلس انتظامی انجمن ماهی یک نوبت و نیز عندالضروره بیشتر منعقد خواهد گردید. در هر انعقاد مجلس ماهیانه حساب انجمن ملاحظه خواهد شد.

(۱۳) هر شش ماه یک مرتبه مجلس عمومی انجمن منعقد خواهد شد و در این مجالس فقط اعضای انجمن مدعو خواهند گردید.

(۱۴) حضور بیست نفر اعضا در مجالس عمومی برای کارروایی کافی است.

(۱۵) در انعقاد مجالس انجمن اگر صدر و نواب آن حضور نداشته باشند یکی از اعضای انجمن منتخب خواهند شد.

(۱۶) جمله انتظامات انجمن با سکرتری است.

(۱۷) اختیار عزل و نصب جمله ملازمین انجمن با سکرتری خواهد بود.

(۱۸) هر وجهیکه بانجمن داد شود باید رسید مطبوعه بامضای سکرتری باز یافت شود.

(۱۹) سکرتری از بابت انجمن دریافت کند قبل از انعقاد مجلس ماهیانه باید تسلیم صندوق؟ انجمن نماید- و آنچه در مصارف انجمن لازم شود سکرتری رسید بصندوق دار داده بگیرد.

(۲۰) محاسب انجمن را لازم است هر ماه حساب انجمن را ملاحظه نموده رأی خود را نوشته امضاء نماید.

(۲۱) سکرتری مجاز است که علاوه بر مصارف معیشت انجمن ماهانه الی پنجاه روپیه بری اعانه بقرا با مصارف دیگر انجمن صرف نماید - و اگر زاید بر آن ضرورت شود امضای اعضای انتظامی لازم است.

(۲۲) برای انعقاد مجلس فوق العاده عمومی یا انتظامی در یک امر وسیعاً از سکرتری خواهش نمایند و علت مجلس را بنویسند، تمویل خواهش آنان بر سکرتری لازم است و سکرتری باید در انعقاد مجالس فوق العاده اعضا را از علت انعقاد مجلس مستحضر دارد.

(۲۳) از تحویل انجمن تا دویست روپیه نزد صندوق دار خواهد بود- و آنچه زاید بر آن باشد، در بانکی که اعضای انتظامی انجمن معین نموده باشند، جمع خواهد شد- و آنچه پس از مصارف سالانه در بانک ذخیره ماند بدون امضای مجلس عمومی در هیچ ممری صرف نمی توان کرد.

(۲۴) وجوه انجمن باسم (انجمن مظفری کلکته) در بانک جمع خواهد شد - و اعضای انتظامی باید قانوناً بصندوق دار وکالت دهند که وجه انجمن را در حین ضرورت بصحت خود از بانک بیرون آورد.

(۲۵) صندوق دار بدون اجازه اعضای انتظامی نمیتواند وجه از بانک بیرون آرد.

(۲۶) در صورت استطاعت هر یک از افراد ایرانیان شرکت در اعانه انجمن نمایند از منافع انجمن نیز بهیچ وجه بهره‌ور نخواهند بود.

(۲۷) از آنچه وجه جمع دفتر انجمن شود یک ربع آن ذخیره انجمن خواهد ماند- و در آخر سال فاضل خرج ذخیره انجمن خواهد شد- و سه ربع دیگر آن وجه در مقاصد مذکوره انجمن بغیر تساوی؟ بحسب ضرورت صرف خواهد گردید- مگر آنکه شخصی اعانه مخصوصی دهد و تصریح در صرف یکی از آن مقاصد مذکوره نماید.

(۱۸) قانون انتظام مدرسه و تعلیم اطفال و ترتیب کاتب را اعضای مخصوص که منتخب شده- مرتب خواهند نمود- و پس از امضای اعضای انتظامی در موقع اجرا خواهد آمد.
(۲۹) محاسبات و دفاتر و گرفتن ماهیانه انجمن مطابق ماه و سال میلادی است.
(۳۰) در صورت وقوع واقعات ذیل برای هر یک از اعضای انجمن نام وی از عضویت انجمن قطعی خارج خواهد گردید:

(الف) هر گاه استعفای تحریری؟ به سرکتری انجمن پیش نماید.
(ب) اگر خیانتی در دفتر و یا بی دقتی در دخل و تحویل انجمن از او سر زده شود.
(ج) اگر فعلی ناشایسته که موثر اهانت انجمن باشد از او صادر گردد(تسلیم امانت؟ انجمن بتصدیق امنای انتظامی است- ولی درین ماده خاص حضور دوازده نفر اعضای انتظامیه لازم میباشد.
(د) هر گاه سه ماه کامل وجه مقررۀ انجمن را که با مطالبۀ تحریری می نماید، نرساند.
(۳۱) در صورت دفعۀ (ب) و (ج) هر گاه نام کسی از عضویت انجمن خارج شود- در ثانی نمی تواند عضویت این انجمن را حاصل نماید.

(۳۲) هر کس از خیرین هر قوم و ملت خواسته باشد بانجمن اعانه نماید با کمال امتنان قبول و با ضابطه رسید داده خواهد شد- و در کتابچۀ رویداد سالیانه انجمن اسامی این گونه معاونین و خیرین ثبت و طبع خواهد گردید.

(۳۳) هر شش ماه یک مرتبه اسامی اعضای انجمن با مقدار وجه اعانۀ آنان از عطیه و ماهیانه و صورت جمع و خرج انجمن در یک اخبار یا زیاده طبع و اشاعت خواهد یافت(تا مزید بر اطلاع شرکای دور و نزدیک گردد).

(۳۴) هر کس علاوه بر وجه ماهیانه اعانۀ انجمن نماید- باید وجه مزبور را با خط نزد سرکتری فرستاده تا سرکتری عین خط را در انعقاد مجلس ماهیانه انجمن پیش کند.

(۳۵) هر یک از اعضای انتظامی مجاز است در روز آخر ماه میلادی دفتر انجمن را ملاحظه نموده در تحویل و ذخیرۀ انجمن دقت کرده رأی خود را در (دفتر معاينه) بنویسند.

(۳۶) همه ساله در جنوری ماه میلادی جلسۀ سالیانۀ باسّم انجمن منعقد خواهد شد و در این مجلس علاوه بر اعضای انجمن برخی از عمایید و بزرگان هر قوم و ملت و مذهب نیز مدعو خواهند گردید- و رویداد ایام گذشتۀ سال انجمن را سرکتری برای حضر قرائت خواهد نمود و محض از دیدار اطلاع حضار از کارروائیهای انجمن رویداد سال قبل هم بمدعوی تقسیم خواهد شد.^۱

بنابراین انجمن مظفری تأسیس شد و نظامنامه آن نیز تدوین یافت. از نتایج تشکیل این انجمن در روزنامه جبل‌المتین چنین یاد شده است: «اولین مقصود این انجمن اتحاد قوی و روابط ملی ایرانیان با ملل سائره است، بحمدالله انجمن درین عمر کم تا درجه باین مقصود بزرگ نائل و روابط ملیه بدون ملاحظۀ قومیت و مذهب به نیکوترین اسلوبی جلوه شهود نمود. چنانچه علاوه بر مسلمانان، از ملت انگلیسیه و برخی اعزۀ هندی

۱. همان، سال ۱۰، شماره ۲۶، ص ۲۱.

هم عضویت این انجمن را قبول و شرکت و همراهی در امور آن دارند. همه میدانیم صدها سال است ایرانیان از مسلمانان و فارسی و غیره در کلکته قیام داشته هیچگاه بدین قسم مربوط و معاضد یکدیگر نبوده و این تعاضد از ارتباط و این ارتباط از برکت این انجمن میباشد... انجمن مظفری در اتحاد با سائر فرق اسلامی هم اقدامات مجدانه نموده، تاکنون برخی نتایج مستحسنة نیز بروز کرده.^۱

ساختمانی برای انجام امور انجمن بدان اختصاص یافت و در کنار انجمن، مدرسه مظفری به نام پادشاه وقت، تأسیس شد تا ضمن تعلیم و تربیت فرزندان وطن، به گسترش و اشاعهٔ زبان فارسی به صورت صحیح آن در هندوستان بپردازد. لزوم این مسئله در جبل‌المتین به دقت مورد توجه قرار گرفته بود: «از آغاز جنوری عمارتی بسیار عالی در (کراتوا استریت نمبر ۲۶) که گنجایش مدرسه و قرائت‌خانه و میز بلیارد و سائر لوازم و ضروریات انجمن را بنماید به یکصد و بیست رویه ماهیانه کرایه شد در قرائت‌خانه هر قسم کتاب و اخبار اردو و انگلیسی ترکی عربی فارسی و غیره با سائر لوازم و ضروریات آن مهیا گردید و تمام ملزومات انجمن خریداری شد. چون مرام اصلی این انجمن که بنام مبارک اعلیحضرت اقدس شاهنشاه اسلامیان پناه مظفرالدین پادشاه خلدالله ملکه و سلطانه موسوم شده، تربیت ابناء وطن عزیز و ترقی زبان فارسی در هندوستان است، مدرسهٔ هم بنام مقدس شاهانه که عمدهٔ مقصود این انجمن بود، به میمنت و مبارکی افتتاح گردید. در این مدرسه بالا‌صالحه زبان فارسی تعلیم می‌شود و زبان انگلیسی که زبان دولتی هند است- زبان دوم تعلیم قرار یافته- معلمین منتخب و اطفال هم برای تعلیم حاضر و بحمدالله این شعبهٔ عمدهٔ انجمن افتتاح یافت. این نکته را هم باید دانست که جملهٔ مسلمانان هند و عمدهٔ خاندانهای شریف هند چون زبان فارسی قرنهای دراز زبان علمی و دولتی هندوستان بوده تاکنون بدین لسان شیرین انسی بکمال دارند و تا امروز زبان علمی مسلمانان هند فارسی است و ازین است که حکومت هند هم در جمیع مدارس زبان فارسی را زبان دوم تعلیم قرار داده و سالانه مبالغی هنگفت صرف تعلیم زبان فارسی می‌نماید. چیزیکه اسباب تأسف شده، آن است که با این همه مساعیکه دولت و ملت در هندوستان برای تعلیم و تعلم زبان فارسی می‌نمایند نتیجه که باید از این زبان حاصل شود، مفقود است. بزرگترین فایده که بر تعلیم زبان ملتی مترتب میشود همانا مبادلهٔ خیالات با آن ملت است- از تعلیمات فارسی مدارس هند این فائده بهیچ‌وجه حاصل نمیشود چنانچه هر گاه فارسی‌دانان هند برای تجارت با امور دیگر خطی به یکی از اهالی ایران بنویسند آن ایرانی ابدأ مقصود نویسنده را درک نخواهد نمود و همچنین اگر خطی از ایران آید، فارسی‌خوانان هند از درک مطلب وی عاجز خواهند بود... علت این امر آن است که فارسی اهل هند لغوی و اگر هم اصطلاحات را دارا باشد اصطلاحات هفتصد سال قبل است. این نکته بر احدی پوشیده نیست که در هر قرن اصطلاحات هر زبان را تغییر و تبدیلات کلی پیدا می‌شود. این است که فارسی هند باندازهٔ با فارسی ایران تباین پیدا نموده که باید دو زبان گفت. حکومت هند یا از این نکته غافل بوده و یا بملاحظهٔ تخفیف در مصارف، معلمین ایرانی برای تعلیم فارسی مدارس هندوستان جلب نه نمود و یا آنکه از فراهم نمودن این قدر معلمین از اهل زبان عاجز بوده.

بهر حال امروز روز حکومت هند از نقائص تعلیم فارسی اطلاع دارد- حکومت هند امروز برای توسعهٔ

۱. همان، سال ۱۳، شماره ۲۱، ص ۲۰.

تجارت و ازدیاد روابط با ایرانیان محتاج است که بتواند با اهالی ایران تبادلۀ خیالات نمایند. امیدواریم که حکومت هند منتهای همراهی را با اعضای انجمن در قوام و دوام ترقی این مدرسه و توسعه این دایره به نماید- چه با اندک توجه حکومت هند مقاصد عمده سهمۀ او برآورده تواند شد. خصوصاً در حالتیکه سالانه از موقوفات حسینیه هوقلی که مال ایرانیان و حق آنهاست مبالغ گزافی صرف تعلیمات مسلمانان بنگال می‌شود. مثلثیست معروف (چراغی که بخانه رواست بمسجد حرام است) خاصه وقتیکه بیک تیر چند نشانه شود یعنی هم حق بحق دار برسد و هم حکومت و ملت هند فائده برگینند.

از آنراهیکه اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی خلدالله سلطانه به تعلیم اطفال ایرانی چه در داخله و چه در خارجه حب و فیر و میل کثیر دارند و در تربیت رعایا که فرزندان مجازی سلطنت اند مانند تربیت فرزندان حقیقی ساعی و جاهد میباشند- و رجال دولت گردون وقار با سیاست ایران از اثرات سیاستی و فوائد تجارتنی ترویج زبان در خارجه نیکو واقف میباشند انشاءالله نظر مرحمت و بذل توجهات شایسته ذات اقدس شاهنشاهی را در ترقی و قوام و دوام این مدرسه که بنام ولینعمت کل ایرانیان در اقصی بلاد هندوستان دایر شده سعی خواهند نمود و این اول مدرسه میباشد که در هندوستان درین قرن بالااصاله برای تعلیم زبان فارسی مروجۀ امروزه ایران دایر شده انشاءالله در تحت حمایت و توجه و تربیت دو پادشاه عظیم‌الشان ایران و انگلستان اعلیحضرت مظفرالدین شاه و اعلیحضرت ادوارد هفتم قائم و برقرار خواهند ماند.

معلمین مدرسه مظفری همه ایرانی و ترتیبات و نظام‌نامه آن از روی نظام‌نامه مدارس جدیدۀ ایران که بصرحه وزارت علوم رسیده میباشند. با این ترتیب مسلم است که هر کس دوره تعلیمات را درین مدرسه طی نماید و سند حاصل کند چنان است که در مدارس جدیدۀ ایران تعلیم و تربیت یافته باشد. یقین داریم شاگردان این مدرسه برای رفع ضروریات حکومت هند زیاده از آنچه تصور شود بکار خواهند آمد و نیز این مدرسه پس از چندی رفع نواقص معلمین فارسی مدارس هندوستان را میتواند نمود و زبان فارسی چنانچه مروجۀ اهل زبان است در فارسی‌خوانان هند رایج خواهد گردد»^۱.

نکته جالب، نقش زبان در ارتباط ایرانیان هند و ایران است و اینکه با ایجاد شکاف و اختلاف در زبان فارسی که این دو گروه به کار می‌برند، رشته پیوند و ارتباطشان با یکدیگر قطع خواهد شد. بنابراین که مفخم‌السلطان زبان فارسی را در کانون توجه خود قرار می‌دهد و به نظر می‌رسد که به نتایج قابل قبولی نیز دست یافته بود؛ چرا که در یکی از نطق‌های خود از فواید آن چنین می‌گوید: «مدرسه مظفری بدین اصول هم بملت خود و بدولتین ایران و انگلیس و هم به اهالی هند بهترین خدمات را قابل و مصمم گردیده است.

(۱) ترقی زبان ملی و اشاعه و ازاعۀ آن در ملل خارجه بالااصاله مترتب بنتایج بزرگ است. برای ثبوت این معنی شرحی مبسوط در کار نیست و دلیلی بهتر ازین نتوانیم بیان نمود که امروزه جمیع ملل و دول متمدن مقتدر ملیارها در خارجه صرف اشاعه و ازاعۀ زبان خود مینمایند و در ازای آنهمه مصارف و زحمات و جانفشانی نیکوترین قوتی که از اتحاد لغت حاصل میشود از خارجه برای خود جلب میکنند.

(۲) چون این مدرسه علوم جدیده را تعلیم میدهد و زبان انگلیسی را زبان دوم تحصیلات خود قرار داده

۱. همان، سال ۱۱، شماره ۱۱، ص ۲۲.

احتیاج بزرگی را از ایرانیان تواند رفع نمود و عمأً قریب میتوان امیدوار شد که اگر این مدرسه چنانچه مقصود مؤسسین است، پیشرفت مقاصد خود را نماید شاگردانیکه از ممالک جنوبی ایران برای تعلیم با مصارف گزاف در فرنگستان میروند درین مدرسه که اساس ملیت آنها را مستحکم‌تر می‌نماید با مصارف کم برای تحصیل علم و زبان بیایند.

(۳) خدمات مدرسهٔ مظفری بدولتین ایران و انگلیس که دو دولت همجواری بسیار میباشد- من جمله مقتضیات زمان، دولتین را محتاج نموده بکسانیکه زبان انگلیسی و فارسی را چون اهل زبان بدانند تا بذریعه آنان روابط اتحاد و تجارت و سیاستشان متین گردد و تبادل بوجه اتم نموده رفع ضروریات خیالات خویش را بنمایند. امروز حکومت هند در اینمقصود همه ساله مبالغ گزافی خرج مینماید و تا کنون آن نتایجی را که مدنظر دارد کامابقی حاصل نکرده است. مدرسهٔ مبارکهٔ مظفری در حقیقت یکی از مقاصد بزرگ حکومت هند را انجام میدهد و آدم بواسطهٔ خدمات عمدهٔ حکومت مشارالیها آماده میسازند. لذا میتوان گفت پس از نتایج عمدهٔ این مدرسه که عنقریب بروز خواهد کرد، حکومت هند نیز منتهای همراهی و سرپرستی را چنانچه دولت علیهٔ ایران ازین مدرسه داشته و دارد، خواهد نمود.

(۴) خدمات مدرسهٔ مظفری باهالی هند یکی این است که تاکنون زبان فارسی زبان عامی هندیان و از آباء و اجداد خود این زبان شیرین را بودیعت و یادگار دارند و بواسطهٔ عدم موجودگی اینگونه مدارس در هندوستان زبان فارسی منقرض گردیده و این موروثهٔ آبائی که سرمایهٔ علمی اهالی هند بود از میانه رفته و می‌رود. چنانچه فارسی‌دانان هند بواسطهٔ همین منقصت از تبادل خیالات با ایرانیان که علت غائی تعلیم زبان است، محرومند. علاوه بر این دانستن اردو که زبان عمومی هندوستان است، مربوط فارسی میباشد. هیچکس انکار این معنی را نمیتواند نمود که هر کس از اهالی هند فارسی را بهتر داند اردو را ماهرتر خواهد بود. پس اشاعهٔ زبان فارسی در هند مورت تکمیل زبان ملی و مادری اهالی هندوستان است و این امر از طفیل مدرسهٔ مبارکهٔ مظفری تواند شد.»^۱

اهمیت مدرسه نزد مخم‌السلطان چنان بالا بود که در همان جلسه که برای تقسیم انعام شاگردان مدرسه مظفری تشکیل شده بود، آن را علت غایی انعقاد انجمن مظفری اعلام کرد. انجمن و خدمات آن نه تنها مورد توجه ایرانیان و غیرایرانیان هندوستان واقع شد، بلکه مسرت و رضایت خاطر مظفرالدین شاه و صدراعظمش، مشیرالدوله را نیز فراهم نمود. در یکی از جلسه‌های انجمن که در ۳ محرم ۱۳۲۲ برپا شد، مخم‌السلطان نامه شاه و صدراعظم را قرائت نمود:

(سواد تعلیقہ حضرت اجل آقای مشیرالدوله)

از مندرجات راپورت آنجناب نمرة ۶۲ مورخه ۱۳ شهر ربیع الثانی سنه (۱۳۲۱) دائر بافتتاح انجمن و مدرسهٔ مظفری در کلکته برای تعلیم اطفال ایرانیان ساکنین آنجا و اقداماتی که از طرف آنجناب و موافقتی که از رجال ایرانی آنجا شده است، استحضار و نهایت مسرت حاصل شد و راپورت آنجناب را با صورت مجلسیکه ارسال داشته بودید بعضی خاکپای فلک فرسای اقدس همایون شاهنشاهی ارواحنا فداه رسانید و خاطر خطیر

۱. همان، سال ۱۲، شماره ۱۹، صص ۱۸-۱۹.

ملوکانه از این اقدام و افتتاح این مدرسه و انجمن خورسندی حاصل فرموده و دستخط جهان مطاع مبارک اینطور شرف صدور یافته است که عیناً برای اطلاع آنجناب و تشویق اعضای انجمن مندرج میشود. دستخط آفتاب نقط همایونی

نوشتجات مفخم‌السلطان بعرض رسید از افتتاح مکتب جدید در کلکته موسوم بانجمن مظفری با صورت انجمن مجلس مظفری و کتابچه قوانین آنرا که ملاحظه فرمودیم. جای همه قسم تمجید است مرحمت و التفات ذات اقدس شاهانه ما را باو و بسایرین که اقدام در این کار خیر نموده اند ابلاغ داشته و آنها را مستحضر دارید

از این اوامر ملوکانه خواهید دانست که چه قدر این اقدام اسباب انبساط خاطر مبارک شده است. من هم با مسرتی که از این اقدام حاصل کرده‌ام، آنجناب و سایر اعضای انجمن را تمجید میکنم و تبریک میگویم (مشیرالدوله)^۱

پنجشنبه سیزدهم محرم ۱۳۲۰ به آن دلیل که مفخم‌السلطان از کلکته موقتاً خارج می‌شد، جلسه‌ای دیگر ترتیب داده شد تا در مورد امور انجمن تصمیم‌گیری شود. در این جلسه مقرری سالانه سلطان محمد شاه، سرپرست انجمن که در مجلس فرمانفرمای هند نیز عضویت داشت، به مبلغ هزار و پانصد روپیه، توسط مؤیدالاسلام به انجمن داده شد. سلطان محمد شاه «اظهار همه گونه همراهی به انجمن نموده امر فرموده بودند که کارروائیهای اهم انجمن بایشان اطلاع داده شود تا رای خود را آنچه صلاح در خیر و ترقی انجمن ببیند پیش نمایند»^۲. مفخم‌السلطان در این جلسه نطقی در اهمیت انجمن و مدرسه و تشویق به حمایت از آن که اسباب تربیت ابناء وطن عزیز و مورث اشاعه زبان ملی و دولتی در هندوستان بود، ایراد کرد. در پایان سخن گفت: «...من آنچه را در قدرت خود ببینم در همراهی با شماها حاضرم ولی همیشه در هند و کلکته نیستم و عمل این گونه خدمات ملیه را یکنفر مؤیدالاسلام کافی نتواند بود. جناب مستطاب مؤیدالاسلام با آنهمه مشاغل شخصی و نوعیه که دارند و همه میدانید تا امروز جمیع این خدمات و زحمات ملیه را متحمل بوده و هستند فقط من و جناب مستطاب آقای شمس‌العلما مؤید و ممد ایشان بوده‌ایم دیگران در حقیقت شراکت معنوی و روحانی داشته اند. لذا خواهش میکنم از جمیع اعضای انجمن که جناب مستطاب مؤیدالاسلام را تنها نگذارده در زحمات ایشانرا همراهی نمائید. فعلاً چند ماهی که از کلکته مجبوراً خارج می‌شوم انجمن و مدرسه را بشماها سپرده و شما را نیز بخدا می سپارم»^۳.

آنچه در کارنامه انجمن اهمیت زیادی دارد آنکه با ارامنه ایرانی مقیم کلکته ارتباط نزدیکی داشت و وحدت و همدلی بی‌نظیری میان آن دو گروه برانگیخته بود. بسیاری از ارامنه مقیم کلکته با انجمن به همکاری پرداخته و برای عضویت در آن اظهار تمایل کردند؛ چرا که مدیر آن چنین اعلام کرده بود: «در کلوب مظفری

۱. همان، سال ۱۱، شماره ۲۶، صص ۲۳ و ۲۴.

۲. همان، سال ۱۱، شماره ۲۸، ص ۵.

۳. همان، صص ۵-۷.

بدون ملاحظهٔ مذهب از هر قوم و ملت میتوانند شرکت نموده عضویت حاصل نمایند... این کلوب و مدرسه خالی از شائبهٔ دینی و بیرون از اغراض مذهبی است.»^۱

ارامنه ضمن تمایل به عضویت در این انجمن مبالغ زیادی به انجمن کمک کردند: در جلسه روز ۱۳ رمضان ۱۳۲۲ «شسه از همدردی و همراهی طایفه ارامنه ایران مقیمین کلکته که از راه حب وطن باین مدرسه و انجمن شده، پیش شد. علاوه بر اینکه جمعی از معززترین ارامنه مانند (مستر ا. استیفن) جواهری اصفهانی و (مستر طامس ملکم) و غیره عضویت انجمن را خواستگار شده و هر یک ماهانه ده روپیه بر ذمه گرفته بانجمن برسانند. جماعتی از بزرگان ارامنه نیز عطیه استمراری بانجمن دادند... مستر گلستون دوپست روپیه - مستر ارتون دوپست روپیه - مستر استیفن علاوه بر ماهی ده روپیه دوپست روپیه... دیگر ارامنه نیز وعده داده‌اند که همه قسم همراهی بانجمن به نمایند.»^۲

زمانی که خلیفه اعظم ارامنه از اصفهان برای مراقبت و نظارت امور دینی ارامنه هند وارد کلکته شد، به دعوت اعضای انجمن، در جلسه‌ای که با حضور بزرگان اسلام در ساختمان انجمن تشکیل شد، حضور یافت. مؤیدالاسلام سکرتری انجمن در نطقی ضمن خوشامدگویی، در آن مجلس که آن را اولین مجلس اتحاد ملی ایرانیان و ارامنه کلکته دانست، چنین گفت: «... در صورتیکه ما ارامنهٔ ایرانی متکلم بیک زبان و در زیر بیرق یک پادشاه و در یک آب و هوا و زمین نشو و نما مینمائیم و در ضرر و نفع امور عامه شریکیم، شایسته است که در خارجه مربوط بیکدیگر شده زبان ملی خود را حفظ نمائیم و منافع خویش را نگاه داریم... هیچ جهتی ندارد که ارامنه و مسلمانان ایرانی در اتحاد ملی و مزامم عیش و ممت با یکدیگر شرکت نداشته باشند و ملاقات ننمایند و نفع و ضرر یکدیگر را از خود ندانند. امروز ملت ایرانیه اعم از مسلمان و ارمنی و پارسی در هندوستان قوم بسیار بزرگ و دارای عظمت و تجارت هنگفت‌اند، ولی بواسطهٔ عدم روابط ملی و ملاقات نکردن و شرکت نمودن در منافع و مضار یکدیگر تفرقه بین آنها پیدا شده زبان ملی خود را گم کرده و از این تجزیه غالباً پیرو ملل دیگر بشمار رفته‌اند و حال آنکه هر گاه همین سه فرقهٔ ایرانیان که یک ملت و ایرانی محسوب اند، در مواد ترقیات ملیهٔ خویش متحداً اقدام فرمایند هم‌های آنها فی‌الغایه پیشرفت پیدا مینماید و هم در نزد حکومت محلیه و مرکزیهٔ هندوستان عزت و وقار و شئونشان بدرجات زیاد میگردد... اساس این انجمن و مدرسه مظفری برای تربیت و تعلیم اطفال ملت ایرانیه عموماً و حفظ و ترقی زبان فارسی و ازدیاد روابط و اتحاد بین ایرانیان بطریق عموم است. ارمنی - فارسی - مسلمان در این انجمن و مدرسه یک حق و یک حکم را دارد. ابدأ اختصاص و رعایتی برای فرقهٔ خاص و قومی مخصوص نیست.»^۳ خلیفه ارامنه در نطق خود اظهار نمود: «در مادهٔ مزید اتحاد و اتفاق ملی بعقیدهٔ من دو امر لازم و در کار است: اول آنکه رساله‌های مختصر عام فهم در تجارت و صناعت و تعلیم و سائر اموریکه راجع و مفید بحال یک ملت است طبع نموده منتشر سازند - دوم اشاعهٔ اخبارت و کثرت و ترقی آنها که عناوینشان مشحون به ترقیات ملی و اسباب

۱. همان، سال ۱۱، شماره ۲۶، ص ۲۳.

۲. همان، سال ۱۱، شماره ۲۸، صص ۶۵.

۳. همان، سال ۱۱، شماره ۳۷، ص ۲۲.

اتحاد ملتی باشد، در خیرخواهی بدولت و ملت و سلطنت- در حقیقت امروز از عهده این خدمت معتنا برنیاید مگر روزنامه مقدسه حبل‌المتین که مدیر روشن ضمیرش جلال دین و مؤید اسلام و مسلمین است...»^۱ همچنین در جشنی که روز سه شنبه هفدهم جمادی‌الثانی ۱۳۲۲ به مناسبت تولد مظفرالدین شاه در ساختمان انجمن برگزار گردید، بزرگان ارامنه نیز دعوت شدند و در اتحاد ایرانیان و ارامنه مقیم کلکته بسیار سخن گفته شد.^۲

مفخم‌السلطان از این هدف خود نیز نتیجه گرفته بود که در موردش چنین گفته شد: «انجمن مبارکه مظفری سبب روابط اتحاد جمیع ایرانیان مقیمین کلکته از مسلمان و ارامنه و غیره شده اینک در اعیاد ملی یکدیگر با کمال میل و رغبت شرکت مینمایند. در عید خواجه‌شویان ارامنه که روز دهم جنوری؟ بود جناب مفخم‌السلطان وزیر مقیم در کلیسای ارامنه رفته در مسرت آنان شرکت نمود. منصرف؟ انجمن مبارکه مظفری نیز از طرف اعضای انجمن در کلیسا شرکت کرد. کشیش بزرگ پس از ختم ادعیه خیریه شرحی از آزادی و آسایش ارامنه بیان کرده ذات اقدس شاهانه را بادعیه خیریه یاد نموده گفت اگرچه اینک ما در هندوستان و تحت حکومت دولت انگلیس هستیم ولی هرگز مراحم شاهانه و آزادی و آسایش که دولت علیه ایران بما و به برادران ما داده فراموش نخواهیم کرد. شاهنشاه ما زنده و دولت ما پاینده باد.»^۳

علاوه بر ایجاد همدلی و اتحاد میان گروه‌های مختلف ایرانی مقیم هندوستان، از دیگر خدمات مفخم‌السلطان تأسیس انجمن تجارتی ایرانیان بمبئی را باید عنوان کرد که در راستای توسعه و اصلاح امور تجاری کشور صورت گرفت. پس از بازگشت مفخم‌السلطان به هندوستان از سفر مصر، اعضای انجمن تجارتی خوشحال از این موضوع، تبریکنامه‌ای برای او خواندند و او ضمن تشکر گفت: «الحمدالله که از اقدامات بنده و اهتمامات شما این انجمن تجاری به این وضع خوب تأسیس شده و اسباب گشایش امور راجعه به تجارت مملکت گردیده و از ما در این شهر بیادگار میماند و حالا باز عرض میکنم که آخر سال نزدیک است. تجدید انتخاب اعضای انتظامی انجمن بعد از دو ماه خواهد شد. باید اساس این انجمن را محکم تر نمائیم و قوانین جدیدی ترتیب بدهیم. لهذا از فرد فرد شما خواهش میکنم که قانون نامه انجمن را بدقت دیده و هر چه بنظرتان میرسد آماده و حاضر نمائید، که در مجلس عمومی در آخر سال پیش کنید تا آنچه را مجلس عمومی قبول و امضا کرد مجری شود. وقتیکه بنای انجمن ما محکمتر شد، البته مقاصدیکه از تأسیس این انجمن در نظر داریم بسهولت تحصیل خواهیم کرد، همه شما صاحب اطلاعات کامله از تجارت ایران و خارجه هستید، پس باید در ترویج تجارت مملکت که باعث ثروت و آبادی آن است، آئی غفلت ننمائید. اولیای دولت علیه چنانچه تا بحال در پیشرفت نیات حسنه شما همراهی فرموده‌اند بعد از این هم خواهند فرمود و یقین دارم که با اهتمام این انجمن عیوب امتعه مملکت ما روز بروز رفع و تجارت خانهای داخله با شماها همدرد شده ابواب

۱. همان، صص ۲۱-۲۴.

۲. همان، سال ۱۲، شماره ۱، ص ۳.

۳. همان، سال ۱۲، شماره ۲۰، ص ۱۹.

اشاعه تجارت، مملکت ما را مفتوح خواهید کرد»^۱.

اقدامات و خدمات مؤثر مفخم‌السلطان علاقه و دلبستگی زیادی را به او را موجب شده بود. زمانی که در ربیع‌الاول ۱۳۲۳ به طور موقت برای مأموریتی به مصر رهسپار می‌شد، دربارهاش چنین قضاوتی شد: «جناب آقا میرزا محمودخان مفخم‌السلطان وزیر مقیم از حسن سلوک و درست‌کاری زاید بر آنچه در تفریر آید خود را محبوب‌القلوب خودی و بیگانه نموده- این است که باحتراماتی که از طرف ملت این مأمور محترم نائل شد هیچیک از مأمورین سلف را حاصل نیامده بود- امروز چشم ملت ایرانیه خصوصاً در خارجه باز و احساس قبیح و حسن افعال مأمورین خود را می‌نمایند. جناب مفخم‌السلطان در این قلیل ایام مأموریت، با عدم آشنائی بمراسم این مملکت ملت ایرانیه را بمنافع اعمال نوعیه مائل و کارهای بزرگ را انجام دادند. انجمن مظفری که دارای مدرسه مجانی و قرائت‌خانه و است در کلکته و انجمن تجارتی بمبئی که تازه تأسیس شده و غیره و غیره از اثرات ایشان است. اگر درست ملاحظه شود هر یک از این تأسیسات ملت ایرانی هند را نتایج عظیم خواهد بخشید. مکتب جدید زردشتیان ایرانی را نیز که بریاست ایشان تأسیس یافت خالی از تشویقات ایشان نتوان گفت. این است که چون ملت اینگونه احساسات خیرخواهانه از مأمور محترم خود دیده، در احترامات فوق‌العاده وی دقیقه از دقائق را فروگذار نمی‌مایند. از طرف حکومت هند نیز احتراماتی که از ایشان شده، درباره سائر مأمورین مراعات نشده بود. امیدواریم که با نیل مرام و صحت و سلامتی تام ازین سفر معاودت نموده اقدامات ملت‌پرورانه دولت‌خواهانه خود را انجام دهند. آنچه محقق است نهم ربیع‌الاول روز دوشنبه که مصادف با پانزدهم می است، از بمبئی بجانب مصر حرکت خواهند نمود. (هر کجا هست خدایا به سلامت دارش)»^۲

در نهایت با سپردن مأموریت جدیدی در تفلیس به مفخم‌السلطان، دوران حضور مؤثر او در کلکته به پایان رسید. مؤیدالاسلام در حبل‌المیتن ضمن خبر دادن از ورود او به تفلیس در ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۳۲۴ برای مأموریت جدیدش، ادعا کرد که ایرانیان قفقازیه مسرور، و از حسن انتخاب مشیرالدوله مشعوف‌اند. سپس این چنین درباره او قضاوت می‌کند: «جناب مفخم‌السلطان وزیر مقیم از مأمورینی است که هیچگاه ایرانیان ایشان را فراموش نخواهند نمود. مسلم است که در قفقازیه نیز ایرانیان بیشتر و بهتر از وجود ایشان فائده خواهند برد». در ضمن از مشیرالدوله درخواست کرد مأموری که به هندوستان می‌فرستد به مقتضیات وقت واقف باشد و برای شهرت یا جلب منفعت به ترتیباتی که مفخم‌السلطان نهاده دست نزند.^۳

۱. همان، سال ۱۳، شماره ۱۷، ص ۲۲ و ۲۳.

۲. همان، سال ۱۲، شماره ۳۲، ص ۴.

۳. همان، سال ۱۳، شماره ۳۹، ص ۲۲.

نطق مفخم السلطان در روز تأسیس انجمن مظفری و نظامنامه انجمن که در روزنامه جبل‌المتین درج شده است:

شماره ۳۶۶ - ۲۸ محرم الحرام (۱۳۲۱) - ۱۰ جمادی الثانی ۱۳۲۱ - ۱۷ تیر ۱۳۲۱ (۱۰۳۲) - شماره ۳۶۷

کلکته

بوم دروقه پستم ادرک مطابق کینت و پنج محرم
بیرون ذیوقت نامه انجمن کلکته مکتب اعلیٰ عالی آقای
مفخم السلطان وزیر مفتح حماید ایرانیان مقیدین کلکته
حد وزارت غایه سلیقه ایوان در محله مدائن استریت
نمبر (۱) از چهار ساعت بعد از ظهر حاضر شده پس
از بیژان سلمان جناب وزیر مفتح حضور را بحاضری
سایب بدینگونه نطق فرمودند

(بعضی خطاب جناب وزیر اعظم)

حضرات آقایان، بر همه شما معلوم است که امروز
روز المولد و توحه برپاستهای کهنه چنانچه در صورت
تاریخ است. و هیچ قوم و ملت بدون قاید و سابق
توقی بنده نبود - و مدارج تعلیمات قومیه که شایسته
یک قوم و ملت غیردراست تالیقی نمیباشد. بلکه میراث
حقوق ملی و بیقیمه انوار بی قاید و سابق در دست
کس و دزد و غفل واقع شده باطل میگردد. - قوم بی قاید
حاشا گویند بی راضی است

مسلح است بیرون قاید و بی نظیر برین سابق در
تیز رفت اموزدات انجمنهای ملی است که بدین جامعه
ملیه در تضار و منافع خود مسویه حرکت داشته و
میسوزد یکدیگر مخالف خود مدارج تکمیل نموده بر مدارج
عالیه آنان افزوده کرده

آنچه از دور دیده بودیم ملت ایرانی کلکته از
قدم الام به تنها بر آمدیم نوزادان همه نوزاد یک
بحیثیت هنر توکل و شوکت قائم آثار طریقه ملی
و تشبیه شرآمد جمع اقوام کلکته بوده اند. چنانچه آثار
سنه قدسی این قوم که اکنون برقرار است درین بیان
دلیل بی - و موقوفات خیریه ایشان که تا سالهاست
بحیثیت جمع آنها از جمع اقوام بیخ میباید

ولی آنچه درین مدت بیخ شش ماعه اقلب خود
هر کلکته استنباط نموده ایم بواسطه عدم کاید سابق
قومی انقضای عصر جدید که باید تشخیصاتی باشد
جنتریا آثار قومیت و نوعیت و هوکث و هنرک این

ملت نجیب. عوا شده و آنگاه الله مقدم بر دیگران است
چون قوم نوزاد نبوی پیشتر اولاد آن بیژان عالی و ماکن
و علم و تجربه آرایسته! و اساس ترقیات آنهاست مضمون
بگزارنده بندگان نمی بود کولین عودا مقام اریه ایشان
و شواص نمی نماید

بن بحیثیت زلیسکی نزدیک دولت طریقه ایران این
اسرا را لازم میدانم که همه شماها با کفایت که بعضی
فرستید - سر این شاخصه را بگذارم که در این عهده
دولت جاریان باشد، و این بیان مدالرت انکلی اعظم
توقی عواد که نمایان هر زمان فریاد و وضع افکار
وزارت جلیله خارجه را در زمان وزارت این وزیر
با تدبیر که از بعضی مستفاد خواهد بود این بیان یافته
نیشوان داد. اعظم حضرت انجمن شاهانه اعظم و قیادت
کل ارواحا نداد، و حضرت رئیس انجمن اعظم کلکته عالی
و بدینکار آقای سید که رهرو را در وزارت خارجه نام قابل تشخیص
وزارت در موقوفات قومی و تشبیه و اولاد و غرض
و از برای دور و نزدیک خود حضورشان یکسانند

سیر خود شنید و مشتاقه باید ظهور

از او قیاس باید کرد
دولت علیه مقدوره تا رسد که متحمل متصرف
توقی العاد قدم و قائمند بزرگ خود را با موقوفات
کلکته فرموده بیخ ملاحظه سرپرستی و حفظ حقوق
و تفریحات ملی شما تا با بقای برای انجمنان آقایان
خاسته که بدینکار دولت علیه کاسه اندازه افزاید
و از شرایط و ترقیات ملیه و قیام خود مسرور و با آن
همراهی آرند یکی در مطلب از جوانان و پورهای خودم را
که از حضرت اشراف بشیر القاره از وزیر اعظم خارجه
رسیده میخوانم (درین موقع دوسه مطلب از خارط
وزیر امور خارجه بدندان مشرفه را که در جواب
پورهای ایشان بنی برغان مسرت و همرفی دولت
علیه در رفایش ملیه برز فرائد کردند)

از آن بعد شرحی مفصل در فوائد انجمنهای ملی
بیان نموده حرکت فرمودند که ایرانیان کلکته انضاد
انجمنی نموده ایشان همه بحیثیت انجمنی و بحیثیت
تجارتی این دولت علیه آنها همراهی را در پیشرفت
نظامات انجمنی ایشان نمایند. وزیر سرانجام و بعد فرمودند
که روزی آن انجمن را بشهران گذاشت حرکت خواهد نمود

پیام بهارستان / ۲۵، س. ۲، ش ۷ / بهار ۱۳۲۹

فهرست اسامی اعضای انجمن مطهری صاحب

جناب دکتر میرزا منصور صاحب - نائب صدر
 جناب میرزا محمد اسلام
 جناب آقا میرزا محمد آقا ناصر امینان چابک سگری
 جناب آقا محمد ظم صاحب شیرازی ساکن سگری
 جناب آقا محمد مهدی صاحب نجرشهری صندوقدار
 جناب آقا سید محمد صاحب شیرازی صاحب
 جناب آقا سید محمد رفیع صاحب شیرازی اعضای انجمن
 جناب شامی علی آقا ناصر خورن
 جناب آقا میرزا خلیل آقا ناصر شیرازی
 جناب آقا میرزا محمد حسین آقا ناصر شیرازی
 جناب آقا سید محمد مهدی کاظمی
 جناب آقا محمد جواد شیرازی مدرس جبل اللین
 جناب آقا میر محمد جواد صاحب جواری
 جناب آقا سید امیرعلی صاحب
 جناب آقا میرزا محمد صادق صاحب شیرازی
 جناب آقا میرزا محمد صاحب ناصر گلستان
 جناب آقا محمد رفیع صاحب شیرازی
 جناب آقا میرزا محمد علی صاحب نوری
 (۱) از انجمن موسسه (انجمن مطهری کلکته) است
 (ب) انجمن مطهری کلکته انجمن است مطهری
 در معاملات بلدی که خارج از حقوق ملی است تعلق
 نخواهد داشت -
 (ج) اعضای انجمن مطهری کلکته همواره در اختیار
 خواص دولت فنیبه الکتابیه (که تحت حاکمیت از بانک
 آسایش یسری رده و دو روابط اتحاد دو فین علیین
 ایران و انگلیس سامی و ساجد خواهند بود -
 (مقصد و اجرائی)
 (۱) سر و اقدام در اتحاد و ازدیاد روابط
 جامعه اسلامی -
 (ب) حفظ حقوق ملی و مدعی شیخان ایران -
 و در صورت اتقاد و رقابت حقوق جمیع شیخان هندوستان
 (ج) امانت نظار و ایام و ارامل شیخان ایران
 مقیمین کلکته (مقدمه از عریه ایران کیستکه طرف
 غالب امضای انجمن تصدیق برآید او نباشد نه فقط
 آن کیستکه مولود ایرانند)
 (د) انجمن مدعیین زبان فارسی و اسامی دولتی

که از جانب ذاب القدر سلوفا ارواحا فیده . . . حضرت
 الشرف ابوالفضل اعظم مدظلها العالی و بندگان آقامی و وزیر
 امور خلدی علم اقبال همزاهم بن انجمن مطهری
 با آنکه این جناب مستعجاب شریعت و علم و ملاذ لام
 آقا شیخ محمد گلانی (شمس الدین) که پیشتر روحانی
 و روحانی این نظام اندک پیشتر منضم فیضیه خیریه در
 حق اهل ذوات و نیست کل از او احسانا فذلک لا حضرت
 الشرف ابوالفضل اعظم مدظلها العالی و بندگان آقامی شیخ مدوه
 وزیر امور خلدی دام اقبال نموده از جناب حاکم ایران
 تشکرات رسمی از جناب جلال صاحب اجل عالی آقامی
 مخم السلطان دام اقبال نموده
 جناب آقا محمد کاظم صاحب شیرازی معقم قرسی
 پرورد اهل انجمن که در مقام بهرین جبل اللین بودند
 و جناب آقا سید محمد صاحب شیرازی مترجم عدالت
 السیله کلکته سر جناب آقا سید سیدالین صاحب
 شیرازی سگری انجمن مبارکی منظمی بر تربیت
 دعای شایخخان انجمن شامی و در حال دعوت علیه
 را بجای آورد انظار تشکرات فایده از جناب وزیر
 معقم که با هم راهبهای پرورد در ترقیات عالی ایران
 با هم با سعادت و جامی اند نموده
 من بعد تو این و روحانی انجمن را که با هم یکبارگی
 معهود و نزل از اندام مجلس برپا شده بود یکبارگی
 فراتت شده و وجهه رسید به امضای انجمن نیز مقتضی
 گردید و در همان مجلس دفتر عیبه و شرکت انجمن باز
 و هر کسی بقدر حمت بود برای دوج نمود و چنین
 است که در آینده سرسری جناب جلال صاحب اجل عالی
 آقامی وزیر معقم این انجمن ترقیات شایسته در خود
 نام بند این شاعفته معظم است نماید
 سرپرست و اعضای انجمن
 انجمن مبارک مطهری
 جناب جلال صاحب اجل عالی آقامی مخم السلطان
 وزیر معقم
 جناب آقا شیخ محمد گلانی (شمس الدین) صاحب
 جناب آقا سید محمد علی صاحب نجرشهری نائب صدر
 جناب آقا سید محمد صاحب نجرشهری نائب صدر
 جناب شامی محمد کاظم صاحب نجرشهری نائب صدر
 جناب شامی محمد آقا ناصر خورن نائب صدر

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲ / ش ۷ / بهار ۱۳۸۹

شماره دوم (۲۷۸) - سال دهم - ۲۷ بهمن ۱۲۷۳

علوم سروجه برای تربیت المسائل شیعه ایرانی (۱)
 توان ملی و دیونی بیان محفوظه، اولیت و قومیت آنکان
 برقرار ماند (۲) و زبان انگلیسی را به اللحن یعنی قیافه
 دور میقیمت قرار خواهند داد (۳) و در مؤلفه کتابهای
 و اقتدار انجمن فتورده انضامی انظار الحافظ علی ایرانی
 از هر مذهب و قوم و ملت نیز بحسب شرایط مخصوصه
 مدرسه حکمته سیدالایام خرقه بعد از آنکه تسلیم داد
 خواهند نمود (۴)
 (۵) اقدام درازداد در رابطه معانی بین ایرانیان
 کلکته، و بخاری بال الملتد افتتاح کتاب برای جهالت
 و جهالتت یک دیگر - و ترتیب کتب علمه - و
 قرأت علمه - و بهایفایتن فرازم کلمه نمایند بپایه
 و غیره بحسب شرایط مخصوصه علمه که خیرگاهه زمین
 یافته است

شروط

- ۱- همه اعضای انظار انجمن هر وقت است
- ۲) اعضای انظار همیشه باید از ایرانیان
انتخاب شوند
- ۳) بیشتر بزرگ انجمن نظری کلکته (۴) خواهد
تأیید برزله دولت علی ایران مقيم کلکته خواهد بود
- ۴) اعضای انظار انجمن یک سدر - و پنج
تواب سدر - و یک سکرتری - و یک لاینت سکرتری -
و یک مسازن سکرتری - و یک صندوق دار - و یک
مخاطب - و درازده نفر دیگر اند
- ۵) سکرکن از هر تات و قوم بشود و انداز اعضای
انجمن هوه - و شروط بر آنکه اعضای انظار صحه
کفایت - ولی در عضویت اشتراک خارج از کلکته
بند شرط انظار سکرتری کافی است -
- ۶) اعضای انجمن سه سلف مقرر اند -
(الف) اعضای مادام الحیات - یعنی کسیکه یک
مشت هزار رویه انجمن احسان و ایامه فرمانند -
(ب) اسکرته اشخاص فر هر شهر و ولایت و از هر مذهب
و ملت باشند بدون ادای ماهیانه مقرر از اعضای
انجمن خواهند بود
- (ب) اعضای شرقی - و آن عبارت اند از
اشتراکیک پیشانی علمیه و کالات سوری و منوبه
آرسته و بست حضوریت آران و سولختن ایمنان

- بشریات، اضرار لغین و غیره شود
- ۷) اجتهاد - اعتمادی اند که حسب الاستطاعه
در خدمت ادای ماهیانه را بر قدره خود بکوشند
- ۸) اقل ماهیانه انجمن دو روپیه است یعنی مثالی
بست و چهار روپیه -
- ۹) وجهه اعضای انجمن را لازم است که برای
بیت نام خود در دفتر انجمن - دو روپیه عددی داخلی
فرست نمایند -
- ۱۰) از همان تاریخ که شخص برای عضویت در
انجمن اعم خود را ثبت نماید ماهیانه همان ماه جاریه نیز
بروی واجب است
- ۱۱) در انظار مجلس انظار برای کاروان انجمن
حضور بیع شرطی انظار کافی است -
- ۱۲) اعضای انظار انجمن همه سببه این طریق
کلی الحقیقه و در انظار مجلس عمومی انتخاب خواهند کردید
(هرگاه یکی از اعضای انظار قبل از ذی الحجه مستق
ترود ساز انضامی انظار - بزرگی را موظف بجای او
مقرر نخواهند داشت -
- ۱۳) مجلس انظار انجمن ماهی یک نوبت و نیز
عندکله ضروری بیشتر مستند خواهد کردید - و در هر
الغیاد مجلس ملیه بحساب انجمن ملاحظه خواهد شد -
- ۱۴) هر شش ماه یک مرتبه مجلس عمومی انجمن
بمقد خواهد شد - و در این مجلس فقط اعضای انجمن
مجموع خواهند بود
- ۱۵) حضور بست نفر اعضای در مجلس عمومی
برای کاروانی کافی است -
- ۱۶) در القاد مجالس انجمن اگر وقت و بوقت
آن حضور نداشته باشند یکی از اعضا یا انجمن مسکن
انتخاب خواهند شد
- ۱۷) جوله تقاضات انجمن با سکرتری است -
- ۱۸) اذکار منزل و نصب جله ملازمین انجمن
با سکرتری خواهد بود -
- ۱۹) هر وجهیک انجمن داده شود باید رسید
مطلوبه اعضای سکرتری باز بماند خود -
- ۲۰) هر وجهیک سکرتری از بیت انجمن دریافت
کند قبل از انعقاد مجلس ماهیانه باید تسلیم صندوق
انجمن نماید - و آنچه در تصرف انجمن لازم شود
سکرتری رسید صندوق داده خواهد بگرد -
- ۲۱) حساب انجمن را لازم است هر ماه حساب
انجمن را ملاحظه نموده رأی خود را نوشته اضاف نماید
۲۲) سکرتری مجاز است که علاوه بر مسازن
میتواند انجمن ماهیانه الی بزرگه روپیه برای ایامه بقرا

پیام بهارستان / ۲۵، س. ۲، ۷ / بهار ۱۳۸۹

شماره (۲۹۶) - مخمخ الحرام (۱۳۷۰) - شماره (۲۷۷) - شماره (۲۷۸) - شماره (۲۷۹)

با مسافر فوق‌العاده دیگر انجمن صرف ناپدید و ذکر
 زاید، هرآنکه ضرورت شود اعضای انجمن انتظامی
 لازم است (۲۷۸) برای انعقاد مجلس فوق‌العاده صوری یا
 انتظامی هرگاه که غیر از اعضای انتظامی در یک امر
 و سبب از سبک‌تری بخواهش نمایند و علت انعقاد مجلس
 را بپذیرند. تسلیله خواهش آنان بر سکرتری لازم
 است. و سکرتری باید در انعقاد مجالس فوق‌العاده اعضا
 را از علت انعقاد علی‌سخت‌ترین دارد -
 (۲۷۹) از محمول انجمن که در وقت دوپه نزد
 صندوق دار خواهد بود - و آنچه زاید بر آن باشد
 در بانک که اعضای انتظامی انجمن مین نموده باشند جمع
 خواهد شد - و آنچه بین از متعارف سالانه بود
 بانک ذخیره ماند بدون آنکه اعضای مجلس صوری در هیچ
 امری صرف نمی‌وان کرد -
 (۲۸۰) وجهه انجمن باسم (انجمن مقلری کلکته)
 در بانک جمع خواهد شد - و اعضای انتظامی باید
 قانوناً صندوق دار و کالت دهند که وجهه انجمن را در
 حساب ضرورت بصدقه خود از بانک بتواند بیرون آورد
 - (۲۸۱) صندوق دار بدون اجازه اعضای انتظامی
 نمی‌تواند وجهه از بانک بیرون آورد
 (۲۸۲) در صورت استطاعت هر یک از افراد ایرانیان
 شرکت در امامت انجمن نماید از منابع انجمن نیز تسبیح
 و غیره ببرد و بخواهد بیورد -
 (۲۸۳) از آنچه وجهه جمع دفتر انجمن شود یک‌سوم
 آن بطریق انجمن خواهد ماند - و در آخر سال
 قاضی طرح نیز یک‌سوم خواهد شد - و سایر دو دیگر آن
 وجود در مقاصد غنیه مذکور انجمن نیز تسلیله محسب
 ضرورت صرف خواهد کرد - مگر آنکه شخصی
 امامت مخصوص دهد و تصریح در صرف یکی از آن مقاصد
 مذکوره ناید -
 (۲۸۴) قانون انتظام بدو سال و تکلیف اطفال و تربیت
 کتب را اعضای مخصوص که منتخب شده - مرتب
 خواهند نمود - و پس از اعضای اعضای انتظامی در
 موقع اجرا خواهد آمد -
 (۲۸۵) حمایت و تقار و کوفت ماهیة انجمن
 مطابق ماه و سال میلادی است -
 (۲۸۶) در صورت وقوع واقعات قبل برای هر یک
 از اعضای انجمن کم و بیش از عضویت انجمن نمای خارج
 خواهد گردید -
 (الف) هر سبب استعفا صوری - سکرتری

انجمنی پیش ناید -
 (ب) سایر خطای در دفتر و این و این در مجلس
 یا محمول انجمن یا از سبب خود بود -
 (ج) اگر قبل تا قیامت که صورت اجابت انجمن
 باشد از او سبب خود کرد (تسامح اهل انجمن بفساد
 امنی انتظامی است و ولی درین راه خاص حضور
 ندارد بجز اعضای انتظامی لازم میباشد -
 (د) هرگاه که ماه کامل وجهه مقرر انجمن هرگاه
 تا مطالعه بحروری هرگاه برساند -
 (۲۸۷) در صورت دفعه (ب) (ج) هرگاه کم
 کسی از عضویت انجمن خارج شود - در آن نمی‌تواند
 عضویت این انجمن را جاسد نماید -
 (۲۸۸) هر کسی که بپذیرد هرگاه در وقت خواسته
 اند با انجمن امامت ناید یا کال امتنان قبول و امضا بطلان
 رسیده داد خواهد شد و در کتابچه رویداد سالانه
 انجمن امامی اینگونه معلومین و لیکن ثبت و بلیغ
 خواهد کرد -
 (۲۸۹) هر کسی که در سر به امامت اعضای انجمن
 یا تقابل بخواهد یا آن را بی حسد و مصلحت
 صورت جمع و شرح انجمن در یک اظهار یا زیاد طبع
 و اشاعت خواهد یافت (۲) هرگز بر اطلاع هر کسی
 دور و نزدیک گردد -
 (۲۹۰) هر کسی علاوه بر وجهه ماهیة امامت انجمن
 ناید - باید وجهه مزبور را با خط نزد سکرتری
 فرستاده آسکرتری همین خط را در انعقاد مجلس
 امامیة انجمن پیش کند -
 (۲۹۱) هر یک از اعضای انتظامی مجاز است در
 روز آخر ماه میلادی دفتر انجمن را ملاحظه نموده در
 محمول و ذخیره انجمن دقت کرده وای خود را در
 دفتر میناید - بنویسد -
 (۲۹۲) هر ساله در جنوری ماه میلادی جلسه
 سالانه باسم انجمن مایعده خواهد شد - و در آن مجلس
 علاوه بر اعضای انجمن برخی از جماد و بزرگان هر قوم
 اوقات و مذهب نیز مدعو خواهد کردید - و رویداد
 اقام گذشته سال انجمن را سکرتری برای جصاص خواهد
 خواهد نمود - و بعضی از جماد اطلاع ستار از کار و اشیای
 انجمن رویداد سال قبل هم بحدودین قسم خواهد شد

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲ / ش ۷ / بهار ۱۳۸۹